

صلى الله عليه وسلم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث

عنوان

بررسی تطبیقی مبانی و شیوه های تفسیری آیت الله جوادی آملی و آیت الله سبحانی در تفسیر

موضوعی

(با محوریت منشور جاوید و تفسیر موضوعی جوادی آملی)

استاد راهنما:

دکتر سهیلا پیروزفر

استاد مشاور:

دکتر عباس اسماعیلی زاده

نویسنده:

زهرا طالبی

زمستان ۱۳۹۰

تقدیم به:

پیشگاه مقدس خورشید خراسان،

رهبر و مولای سالکان طریق حق و حقیقت،

امام و مقتدای شیعیان جهان،

آنکه حرم او کعبه آمال دل ها و زیارتش حج فقراء است.

تقدیر و تشکر

سپاس بی کران پروردگار مهربان را که مرا نیرو بخشید تا نگارش پایان نامه پیش رو را به اتمام برسانم و در این مسیر همنشینی با رهروان علم و دانش را نصیبم نمود.

شرط شکرگزاری است که کمال تقدیر و سپاس خود را تقدیم کسانی کنم که در فراهم آوری این نوشتار، راهنمایی و پشتیبانی و تشویق خود را همواره نثارم نمودند.

بر خود فرض می دانم از زحمات استاد محترم راهنما، سرکار خانم دکتر پیروزفر که هیچ گاه لطف خود را از اینجانب دریغ نکردند و همراهی ایشان در این مسیر، سرشار از آموختن توأمان علم و اخلاق بود، تقدیر و سپاس خالصانه نمایم.

و نیز از مشاوره ها و پیشنهادات سازنده استاد محترم مشاور، جناب آقای دکتر اسماعیلی زاده که در راستای سامان یافتن بهتر کار، بنده را قرین لطف خویش نمودند، تشکر و قدردانی کنم.

همچنین ممنون و قدردان همه اساتید گرانقدر گروه علوم قرآن و حدیث هستم که در طی سال های تحصیل، باب دانش و خردورزی را به رویم گشودند.

و در پایان کمال تقدیر و تشکر خویش را نثار خانواده ام می کنم که همواره همراه و پشتیبانم بوده اند.

بسمه تعالی
مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان
دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان پایان نامه: بررسی تطبیقی مبانی و شیوه های تفسیری آیت الله جوادی آملی و آیت الله سبحانی در تفسیر موضوعی (با محوریت منشور جاوید و تفسیر موضوعی جوادی آملی)

نام نویسنده: زهرا طالبی

نام استاد(ان) راهنما: دکتر سهیلا پیروزفر

نام استاد(ان) مشاور: دکتر عباس اسماعیلی زاده

دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	گروه: علوم قرآن و حدیث	رشته تحصیلی: علوم قرآن و حدیث
تاریخ تصویب: ۱۳۸۸/۹/۲۱	تاریخ دفاع: ۱۳۹۰/۱۲/۹	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد ●	دکتری ○	تعداد صفحات: ۲۱۸

چکیده پایان نامه:

تفسیر موضوعی با هدف کشف دیدگاه های قرآن در مسائل مختلف اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی و ... به مثابه روشی در فن تفسیر به شمار می آید و اصطلاح جدیدی است که در قرن اخیر و در پرتو نهضت رجوع به قرآن کریم به بار نشسته است. هر چند در پیشینه تاریخی آن، به شکل های دیگری مطرح بوده است. آیت الله جوادی آملی و آیت الله سبحانی از جمله مفسرانی هستند که در این افق جدید تفسیری، مجموعه های نفیسی تدوین نموده اند. نوشتار حاضر، تلاش علمی این دو مفسر را که با عنوان «تفسیر موضوعی قرآن کریم» و تفسیر «منشور جاوید»، عرضه شده است، محور پژوهش خود قرار داده، تا با روش کتابخانه ای و اسنادی، پس از شناسایی مبانی و شیوه های تفسیری دو مفسر در روش مزبور، به بررسی تطبیقی این دو مجموعه تفسیری بپردازد، و با پرداختن به ابعاد مختلف روش شناسی تفسیر موضوعی، ضمن معرفی این دو مجموعه، گامی در جهت دستیابی به روش صحیح تفسیر موضوعات بردارد. نتیجه این پژوهش آن است که مبانی و اصول بنیادی هر دو مفسر در این حوزه تفسیری، یکسان است، اما گرایش عرفانی-فلسفی استاد جوادی آملی و رویکرد کلامی-فلسفی استاد سبحانی، وجه اختلاف دو مفسر است که در انتخاب موضوعات و تبیین و تفسیر آنها، تبلور یافته است.

کلید واژه:	امضای استاد راهنما:
۱. تفسیر موضوعی	
۲. مبانی تفسیر	
۳. تفسیر قرآن به قرآن	
۴. منشور جاوید	
۵. تفسیر موضوعی جوادی آملی	تاریخ:

فهرست مطالب

مقدمه	۱۴
۱- تعریف مسأله و تبیین موضوع:	۱۴
۲- ضرورت تحقیق و هدف:	۱۵
۳- پرسش های اساسی تحقیق:	۱۶
۴- فرضیه های تحقیق:	۱۶
۵- پیشینه تحقیق	۱۸
۶- چه کاربردهایی از انجام این تحقیق متصور است:	۱۸
۷- روش انجام تحقیق	۱۸
۸- ساختار و بدنه اصلی تحقیق	۱۹

فصل اول:

کلیّات

درآمد	۲۱
۱- تفسیر	۲۱
۱-۱ تفسیر در لغت	۲۱
۱-۲ تفسیر در اصطلاح	۲۲
۱-۳ تفسیر ترتیبی	۲۴
۱-۴ تفسیر موضوعی	۲۵
۱-۴-۱ موضوع در لغت	۲۵
۱-۴-۲ تفسیر موضوعی در اصطلاح	۲۶
۱-۴-۳ نتیجه گیری و تحلیل	۲۸

- ۲- مراحل تفسیر موضوعی ۳۰
- ۲-۱ انتخاب موضوع ۳۰
- ۲-۲ گردآوری آیات ۳۴
- ۲-۲-۱ مراجعه به کتابهای معجم قرآن مجید: ۳۴
- ۲-۲-۲ مراجعه به آیات قرآن: ۳۵
- ۲-۳ دسته بندی روشمند آیات ۳۶
- نکته ۳۷
- ۲-۴ تفسیر آیات گردآوری شده با اصول و قواعد تفسیر ترتیبی ۳۷
- ۲-۵ دسته بندی عناصر موضوع ۳۸
- ۲-۶ کشف و ارائه نظریه ۳۸
- ۳- سیر تطور و پیشینه تفسیر موضوعی ۳۹
- ۳-۱ مرحله آغازین و ابتدایی ۴۰
- ۳-۲ مرحله رشد و پویایی ۴۲
- ۴- گونه های تفسیر موضوعی ۴۳
- ۵- ویژگی های تفسیر موضوعی ۴۵
- ۵-۱ تنها راه ممکن برای دست یابی به دیدگاه جامع قرآن ۴۵
- ۵-۲ رفع اختلاف و حل تعارض ظاهری آیات ۴۶
- ۵-۳ پاسخگویی به نیازهای عصر حاضر ۴۷
- ۵-۴ معیاری برای حل اختلافات بین عقاید اسلامی ۴۷
- ۶- تفسیر موضوعی و تفسیر قرآن به قرآن ۴۸
- ۷- برترین روش در تفسیر قرآن؛ تفسیر موضوعی یا تفسیر ترتیبی؟ ۵۰
- ۸- تفسیر موضوعی در ترازوی نقد ۵۱

- ۸-۱ روایات ضرب قرآن..... ۵۲
- ۸-۲ توقیفی بودن نظم آیات..... ۵۵
- ۸-۳ بی توجهی به سیاق..... ۵۷

فصل دوم:

روش شناسی تفسیر موضوعی آیت الله جوادی آملی

- درآمد..... ۶۰
- ۱- زندگینامه و حیات علمی آیت الله جوادی آملی:..... ۶۰
- ۲- معرفی اجمالی تفسیر موضوعی جوادی آملی..... ۶۳
- ۲-۱ تفسیر موضوعی سیستمی..... ۶۵
- ۲-۱-۱ نقد و بررسی..... ۶۶
- ۲-۲ بیان مباحث تفسیری در سطح های مختلف..... ۶۷
- ۳- دامنه موضوعات..... ۶۹
- ۳-۱ موضوعات درون متنی..... ۶۹
- ۳-۲ شیوه و انگیزه انتخاب موضوع..... ۷۰
- ۳-۳ انتظار مفسر از دین و نقش آن در انتخاب موضوع تفسیری..... ۷۲
- ۳-۴ کلی بودن عنوان موضوعات..... ۷۴
- ۳-۵ هماهنگی عنوان موضوع با جریان های فکری عصر..... ۷۵
- ۴- تفسیر موضوعی و مراحل آن از نظر استاد جوادی آملی..... ۷۵
- ۴-۱ مرحله اول؛ گزینش و استخراج آیات مرتبط با موضوع..... ۷۶
- ۴-۱-۱ گزینش آیات با نگاهی جامع به ابعاد مختلف موضوع:..... ۷۷
- ۴-۱-۲ انتخاب آیات به مدد آگاهی عمیق از روایات:..... ۷۸
- ۴-۱-۳ گزینش آیات با کمک آگاهی از معانی مفردات:..... ۸۰

- ۴-۱-۴ انتخاب آیاتی که نفیاً با موضوع ارتباط دارند: ۸۲
- ۴-۱-۵ جمع آوری آیات با توجه به حد دلالت و میزان ارتباط آنها با موضوع و ابعاد آن: ۸۳
- ۴-۱-۶ گزینش و استفاده از آیات بر اساس برداشت های تفسیری مفسر: ۸۵
- ۴-۱-۷ نقد و بررسی ۸۸
- ۴-۲ مرحله دوم؛ جمع بندی آیات جمع آوری شده ۹۰
- ۴-۳ مرحله سوم؛ جمع آوری روایات مرتبط با موضوع ۹۲
- ۴-۳-۱ روایات مرتبط با موضوع منتخب ۹۳
- ۴-۳-۲ روایات تفسیری ۹۶
- ۴-۳-۳ دیدگاه استاد درباره جایگاه سنت ۹۶
- ۴-۳-۴ اعتبار روایات ۹۷
- ۴-۴ مرحله چهارم؛ جمع بندی روایات ۹۹
- ۴-۵ مرحله پنجم؛ ارائه اصل جامع ۱۰۰
- ۴-۶ مرحله ششم؛ جمع بندی نهایی میان نتایج بدست آمده از آیات و روایات ۱۰۱
- ۵- جایگاه تفسیر ترتیبی در تفسیر موضوعی جوادی آملی ۱۰۳
- ۵-۱ تفسیر ترتیبی مقدم بر تفسیر موضوعی ۱۰۳
- ۵-۲ بهره گیری از تفسیر ترتیبی ۱۰۴
- ۵-۲-۱ یافتن آیات هم مضمون ۱۰۴
- ۵-۲-۲ فهم صحیح آیات ۱۰۴
- ۵-۳ چگونگی به کارگیری مفسر از قواعد و منابع تفسیری ۱۰۵
- ۵-۳-۱ معناشناسی واژگان ۱۰۶
- ۵-۳-۲ توجه به سیاق در فهم آیات ۱۰۸
- ۵-۳-۳ بهره گیری از علوم ادبی در فهم آیات ۱۱۰

- ۱۱۱ ..... ۵-۳-۴ استفاده از اقوال و آرای تفسیری
- ۱۱۲ ..... ۵-۳-۵ تفسیر قرآن به قرآن
- ۱۱۳ ..... ۵-۳-۵-۱ تفاوت تفسیر قرآن به قرآن و تفسیر موضوعی از نگاه استاد جوادی آملی
- ۱۱۴ ..... ۵-۳-۵-۲ عدم تفسیر آیات گزینش شده
- ۱۱۴ ..... ۵-۳-۶ تفسیر آیات با روایات
- ۱۱۶ ..... ۵-۳-۷ جایگاه عقل در تفسیر موضوعی
- ۱۱۸ ..... ۵-۳-۷-۱ تحلیل عقلی آیات در چگونگی ارتباط آن به موضوع
- ۱۱۸ ..... ۵-۳-۷-۲ بهره‌گیری از عقل در تبیین مفهوم آیات مرتبط با موضوع
- ۱۱۹ ..... ۵-۳-۷-۳ بهره‌گیری از عقل در چگونگی استفاده از آیات و روایات و تنظیم مطالب تفسیری
- ۱۲۰ ..... ۶-گرایش مفسر در تبیین موضوعات
- ۱۲۱ ..... ۶-۱ گرایش عرفانی
- ۱۲۱ ..... ۶-۱-۱ گرایش عرفانی در فهم آیات
- ۱۲۳ ..... ۶-۱-۲ رویکرد عرفانی در تبیین موضوع و ابعاد آن
- ۱۲۴ ..... ۶-۲ گرایش فلسفی
- ۱۲۴ ..... ۶-۲-۱ مباحث فلسفی در این مجموعه
- ۱۲۵ ..... ۶-۲-۲ نمونه‌هایی از رویکرد فلسفی در تفسیر موضوعی جوادی آملی
- ۱۲۸ ..... ۶-۳ گرایش کلامی
- ۱۲۸ ..... ۶-۳-۱ انتخاب موضوع و ابعاد آن
- ۱۲۹ ..... ۶-۳-۱-۱ تفاوت موضوعات کلامی و فلسفی
- ۱۳۰ ..... ۶-۳-۲ دفاع از مرزهای اعتقادی - کلامی شیعه
- ۱۳۱ ..... ۶-۳-۳ بهره‌گیری از رهیافت‌های کلامی و دیدگاه‌های متکلمان در تحلیل موضوع و ابعاد آن
- ۱۳۲ ..... ۶-۴ گرایش اجتماعی

۵-۶ نتیجه گیری ۱۳۳

فصل سوم:

روش شناسی تفسیر موضوعی منشور جاوید

درآمد ۱۳۶

۱- زندگینامه و حیات علمی آیت الله جعفر سبحانی ۱۳۶

۱-۱ تألیفات ۱۳۸

۱-۲ مؤلف منشور جاوید احیاگر روش تفسیر موضوعی ۱۳۹

۱-۳ آیا منشور جاوید ترجمه مفاهیم القرآن است؟ ۱۴۱

۱-۴ معرفی اجمالی تفسیر موضوعی منشور جاوید ۱۴۲

۱-۴-۱ ساختار کتاب ۱۴۲

۱-۴-۱-۱ نقد ساختاری ۱۴۴

۲- ساختار خاص قرآن و تفسیر موضوعی ۱۴۶

۳- فرایند تفسیر موضوعی از نگاه مؤلف منشور جاوید ۱۴۷

۳-۱ موضوعات تفسیری در منشور جاوید ۱۴۸

نیاز بشر به دین ۱۵۱

۳-۲ استخراج و گردآوری آیات ۱۵۳

۳-۲-۱ آگاهی مفسر و گزینش آیات ۱۵۳

۳-۲-۲ ارتباط لفظی آیات با موضوع ۱۵۴

۳-۲-۳ ارتباط محتوایی آیات با موضوع ۱۵۵

۳-۳ دسته‌بندی آیات جمع‌آوری شده ۱۵۶

۳-۴ دستیابی به نظر قاطع و جامع قرآن درباره یک موضوع ۱۵۷

۴- جایگاه تفسیر ترتیبی در منشور جاوید ۱۶۰

- ۴-۱ توجه به معانی لغوی واژه‌ها..... ۱۶۲
- ۴-۱-۱ بررسی لغوی موضوع و بحث مورد نظر ۱۶۲
- ۴-۱-۲ معناشناسی مفردات آیات گزینش شده..... ۱۶۳
- ۴-۱-۳ تفسیر موضوعی لفظی..... ۱۶۴
- ۴-۲ توجه به قواعد عربی ۱۶۶
- ۴-۳ جایگاه سیاق در منشور جاوید..... ۱۶۹
- ۴-۴ آراء و نظرات تفسیری..... ۱۷۳
- ۴-۵ تفسیر قرآن به قرآن..... ۱۷۵
- ۴-۵-۱ نقد و بررسی ۱۷۸
- ۴-۵-۲ نمودهای بهره گیری از تفسیر قرآن به قرآن در منشور جاوید ۱۸۰
- ۴-۶ جایگاه روایات در این تفسیر..... ۱۸۲
- ۴-۶-۱ روایات موضوعی..... ۱۸۳
- ۴-۶-۲ روایات تفسیری ۱۸۵
- ۴-۶-۳ دیدگاه استاد سبحانی درباره روایات شأن نزول..... ۱۸۷
- ۴-۶-۴ اعتبار سنجی روایات در منشور جاوید..... ۱۸۹
- ۴-۷ شیوه بهره گیری از تاریخ در منشور جاوید..... ۱۹۱
- ۵- گرایش تفسیری منشور جاوید..... ۱۹۳**
- ۵-۱ گرایش کلامی..... ۱۹۳
- ۵-۱-۱ انتخاب موضوعات کلامی..... ۱۹۴
- ۵-۱-۲ طرح شبهات و اشکالات کلامی و نقد و ارزیابی آنها..... ۱۹۵
- ۵-۱-۳ استفاده از اقوال و آرای متکلمان..... ۱۹۷
- ۵-۲ حضور مباحث و رهیافت های فلسفی در منشور جاوید..... ۱۹۷

۱۹۸	..... تبیین موضوعات..... ۵-۲-۱
۱۹۹	..... استفاده از دیدگاه های فیلسوفان..... ۵-۲-۲
۱۹۹	..... توضیحات فلسفی در فهم آیه ۵-۲-۳
۲۰۰	..... نتیجه گیری..... ۵-۳

فصل چهارم:

بررسی تطبیقی مبانی و شیوه های تفسیری دو مفسر

۲۰۴	..... درآمد
۲۰۴	..... ۱- تعریف مبانی
۲۰۴	..... ۲- نقش پیش فرض ها در فرایند فهم
۲۰۷	..... ۳- مبانی تفسیر موضوعی
۲۰۸	..... ۴- مبانی دو مفسر در تفسیر موضوعی
۲۰۸	..... ۴-۱ توان مندی و جامعیت قرآن در تبیین موضوع و ابعاد آن
۲۰۸	..... ۴-۲ انسجام محتوایی آیات
۲۱۰	..... ۴-۳ محوریت قرآن در تفسیر موضوعات
۲۱۲	..... ۴-۴ قرآن میزان حق و باطل
۲۱۴	..... ۴-۵ تفسیر ترتیبی پشتوانه تفسیر موضوعی
۲۱۴	..... نتیجه گیری
۲۱۵	..... ۵- اختلاف دو مجموعه تفسیری
۲۱۷	..... ۶- بررسی تطبیقی شیوه ی تفسیری دو مفسر
۲۲۰	..... نتایج:
۲۲۱	..... کتابنامه

۱- تعریف مسأله و تبیین موضوع:

دو عرصه مهم در تفسیر موضوعی مطرح است: یکی فهم اهداف و مقاصد یک سوره و نگاه کلان به یک سوره و دیگری برداشت مفاهیم و مصطلحات و نظریات قرآن در موضوع واحد، از مجموع قرآن.

از این روی، در تعریف تفسیر موضوعی گفته شده: کوششی است بشری، در فهم روشمند نظر قرآن، پیرامون مسائل و موضوعات در یکی از حوزه های مربوط به انسان، جامعه، هستی و یا مسائل و موضوعات برخاسته از معارف بشری در سایه گردآوری مبتنی بر تئوری آیات.^۱ این رویکرد به قرآن کریم در عرصه تفسیر گرچه نوپاست؛ زیرا پیش از آن شیوه غالب تفاسیر، براساس ترتیب مصحف، و از آغاز تا پایان سوره بوده است، اما ریشه در صدر اسلام و شیوه های تفسیری ائمه اطهار علیهم السلام دارد.

امام علی(ع) می فرماید: «ذلک القرآن فاستنطقوه»، این استنطاق بیش از هر چیز در تفسیر موضوعی متبلور است.

در کلمات ائمه معصومین علیهم السلام نمونه های فراوانی آمده که گردآوری و جمع بندی آیات، پیرامون یک موضوع را به ما آموخته است.

در میان دانشمندان مرحوم مجلسی به این روش تفسیری به طور اجمال توجه داشته است، وی در فصول بحارالانوار، آیات مربوط به هر موضوع را جمع آوری کرده و به تفسیر اجمالی آنها پرداخته است.

اما تفسیر موضوعی به صورت جامع و کانون توجه به گستره موضوعات قرآنی، رویکرد جدیدی است که به دنبال تحولات فکری و فرهنگی قرن چهاردهم پدید آمده است.

در همین راستا برخی مفسران که به اهمیت تفسیر موضوعی پی برده و جای آن را در میان آثار و تألیفات تفسیری، خالی می دیدند به صحنه آمده و در حد بضاعت خود در این

---

^۱ جلیلی، سید هدایت، تفسیر موضوعی چیستی، بنیان ها و پیش فرض ها، ص ۱۴۳

عرصه قلم زدند.

منشور جاوید قرآن به عنوان نخستین تفسیر موضوعی به زبان فارسی، اثر آیت الله سبحانی و تفسیر موضوعی آیت الله جوادی آملی، از مجموعه های نفیسی هستند که به روش مزبور نگاشته شده اند.

از آنجا که هر دو مفسر، بر اساس مبانی و اصول تفسیری، در پی تفسیر و تبیین موضوعات قرآنی به گونه ای ضابطه مند بوده اند، و از سویی پرداختن به ابعاد مختلف روش شناسی تفسیر موضوعی، برای رسیدن به تفسیر صحیح موضوعات، از اهمیت ویژه ای برخوردار است، بدین روی این تحقیق سعی دارد پس از بررسی روش تفسیری، مبانی و شیوه تفسیری دو مفسر در عرصه تفسیر موضوعی را شناسایی کند، آنگاه با نگاه تطبیقی، وجوه همانندی و نا همانندی آن دو را ارزیابی کند.

۲- ضرورت تحقیق و هدف:

تفسیر موضوعی از نیازهای مستمر قرآن پژوهی است و با رویکرد جامع و فراگیر، تقریباً شیوه ای نو در تاریخ تفسیر به شمار می آید، از این روی تحقیق و پژوهش بیشتر در این حوزه شایسته و بایسته است.

دو مفسر عالیقدر، جوادی آملی و سبحانی از چهره های شاخص فن تفسیر در عصر حاضر هستند که با جامعیت علمی و عمق نگری نسبت به آموزه های قرآنی توانسته اند در هر دو روش ترتیبی و موضوعی، سهم وافری ایفا کنند، و همچون استاد خود- صاحب المیزان- سفره معارف قرآنی را به روی مشتاقان بگسترانند.

آیت الله سبحانی در مقدمه منشور جاوید می نویسد: «ما در این بحث چهره تازه ای از تفسیر قرآن را نشان می دهیم که در طول چهارده قرن که بر تاریخ تفسیر قرآن می گذرد کمتر به آن توجه شده است»

در این دو مجموعه تفسیر موضوعی، معارف گسترده قرآن، از جمله: معرفت شناسی، خداشناسی، جهان شناسی، معادشناسی، انسان، جامعه و ... تبیین و تفسیر شده است.

هدف این تحقیق آن است که پس از شناسایی مبانی و شیوه های دو مفسر عالیقدر در

روش مزبور، به بررسی تطبیقی این دو مجموعه تفسیری بپردازد، تا بدین وسیله بستری برای معرفی این دو مجموعه از یک سو و تفسیر موضوعی از سوی دیگر فراهم گردد.

۳- پرسش های اساسی تحقیق:

۱. تفسیر موضوعی چیست؟ و دیدگاه دانشمندان درباره این روش چیست؟
۲. با توجه به نگاه عرفانی آیت الله جوادی آملی، شیوه و مبانی ایشان در تفسیر موضوعی چیست؟
۳. با توجه به نگاه کلامی آیت الله سبحانی شیوه و مبانی وی در تفسیر موضوعی چیست؟
۴. چه تفاوت ها و شباهت هایی میان دو مجموعه تفسیری می توان مطرح کرد؟

۴- فرضیه های تحقیق:

۱. تعریف های مختلف و متعددی بسته به مبانی مفسران از تفسیر موضوعی شده است. از جمله این که: تفسیر موضوعی روشی در فن تفسیر است که بر اساس آن مفسر، آیاتی را که از موضوع و هدف واحد سخن می گویند، جمع کرده و دسته بندی می کند و سپس به توضیح و تفصیل مفاهیم قرآن در رابطه با موضوع مورد نظر می پردازد تا نظر قرآن را درباره آن به دست آورد.
- گرچه این روش مخالفانی دارد، اما بسیاری از دانشمندان و قرآن پژوهان، آن را راهی مناسب برای پاسخگویی به پرسش هایی می دانند که از تحولات فکری و فرهنگی قرن چهاردهم، حاصل آمده است.
۲. آیت الله جوادی آملی برای تفسیر موضوعی شش مرحله اساسی قائل است که در واقع ورود و خروج مفسر در این شش مرحله خلاصه می شود، این شش مرحله به طور کلی عبارتند از: گردآوری آیات و جمع بندی آنها؛ جمع آوری روایات و جمع بندی آنها؛ ارائه اصل جامع از مجموع آیات و روایات؛ کشف دیدگاه اسلام.
- و به طور کلی مبانی وی در تفسیر موضوعی عبارتند از: تفسیر ترتیبی پشتوانه تفسیر

موضوعی، بهره گیری از روایات در فهم موضوعات، جامعیت و توانمندی قرآن در تبیین موضوعات.

گرایش عرفانی استاد در انتخاب موضوعات، تحلیل و تبیین آنها و گاه تفسیر آیات گردآوری شده، نقش آفرین بوده است.

۳. آیت الله سبحانی معتقد است: برای به دست آوردن نظر قرآن درباره موضوعی خاص، باید مجموع آیات مربوط به هر موضوع را دقیقاً گردآورد، و پس از دسته بندی و سامان دهی آنها، به جمع بندی و نتیجه گیری بپردازد.

فرایند مزبور در منشور جاوید به شکل روشمند و در چهارچوب مبانی مفسر سامان یافته است.

بهره گیری از احادیث قطعی اسلام در تبیین موضوعات، تفسیر آیات گزینش شده با اصول متعارف تفسیر، و جامعیت قرآن در تبیین موضوعات از مبانی ایشان در این حیطة تفسیری است.

همچنین با عنایت به تبحر و میدان داری استاد در دانش کلام، نگاه عمده ایشان در انتخاب موضوعات به مباحث اعتقادی و کلامی بوده است؛ مباحثی مانند: اسماء و صفات خدا، معاد و نبوت عامه، توبه، شفاعت، احباط و تکفیر و ... از جمله موضوعات مطرح در این مجموعه به شمار می روند.

رویکرد کلامی استاد در ابعاد دیگر تفسیر موضوعی ایشان نیز تأثیرگذار بوده است.

۴. گر چه مواجهه دو مفسر به قرآن کریم یکسان و به روش موضوعی است، اما نحوه گزینش آیات، شیوه سازمان دهی موضوعات، چگونگی فهم آیات و تفسیر موضوعات و ... در نگاه دو مفسر متفاوت است.

اما هر دو مفسر، موضوعات را بیشتر از درون قرآن مطرح کرده اند، و با این مبنای ذهنی که قرآن کریم موضوع مورد نظر را از ابعاد و زوایای گوناگون تبیین نموده است، به جستجوی موضوع و مسئله در سراسر قرآن پرداخته اند. همچنین در هر دو مجموعه تفسیری به روایات اهتمام ویژه ای شده است.

۵- پیشینه تحقیق

در نتیجه جستجو در منابع اطلاع رسانی معلوم گردید که در خصوص مبانی و شیوه تفسیری این دو مجموعه تفسیری، نه به صورت جداگانه و نه بررسی تطبیقی کاری انجام نشده است.

جز آنکه در شماره پنجاه و ششم دو هفته نامه خبرگزاری قرآنی ایران با عنوان «رایحه»، به مناسبت بزرگداشت خدمات و فعالیت های قرآنی استاد سبحانی، مقاله ای با عنوان روش شناسی تفسیری آیت الله سبحانی، نگاشته شده، که مطالب آن حاصل گفتگوهایی است که با شاگردان استاد صورت گرفته است.

۶- چه کاربردهایی از انجام این تحقیق متصور است:

۱. آشنایی پژوهشگران با روش تفسیر موضوعی.
۲. آشنایی با مبانی و شیوه های تفسیری دو مفسر و به تبع آن معرفی دو مجموعه تفسیری در حوزه تفسیر موضوعی.
۳. توجه به اهداف اساسی قرآن و اصالت و جامعیت آن.

۷- روش انجام تحقیق

انجام این پژوهش به صورت کتابخانه ای و استفاده از منابع تفسیری موضوعی و ترتیبی دو مفسر و سایر کتاب ها و مقالاتی بوده که راهگشای ما در این تحقیق بوده اند. نگارنده ابتدا کتاب ها و مقالاتی را که در باب معرفی روش تفسیر موضوعی سخن گفته اند، مورد مطالعه قرار داده، سپس با شناختی که از این منهج تفسیری بدست آمد، دو مجموعه تفسیری منشور جاوید و تفسیر موضوعی استاد جوادی آملی را به مطالعه نشسته و نکات مربوط به معرفی روش و مبانی تفسیری آنها را استخراج نموده است. و در این مسیر از سایر کتاب ها و نگاشته های دو مؤلف نیز استفاده نموده است. سپس فیش های اندوخته را با بهره گیری از شیوه توصیفی- تحلیلی به کار گرفته و نگاشته حاضر را سامان داده است.

۸- ساختار و بدنه اصلی تحقیق

فصل اول، به کلیاتی نظیر، دیدگاه های قرآن پژوهان درباره تفسیر موضوعی، بررسی شیوه و مراحل این روش، پیشینه و سیر تطور آن در گذر زمان، امتیازات و ویژگی ها و انواع و اقسام آن، همچنین چرایی عدم پذیرش آن در نگاه برخی از مخالفان، می پردازد.

فصل دوم، به روش شناسی تفسیر موضوعی آیت الله جوادی آملی اختصاص یافته و سعی دارد به شیوه و مراحل تفسیر و قواعد و منابعی که در فرایند تفسیر موضوعات مطرح شده، راهگشای مفسر بوده اند، پردازد.

فصل سوم، روش شناسی تفسیر آیت الله سبحانی است. در این فصل چگونگی تفسیر موضوعات در تفسیر موضوعی منشور جاوید مورد اهتمام قرار گرفته و از دیدگاه های نظری و تطبیق آن با شیوه عملی وی، سخن می گوید.

فصل چهارم، با عنایت به مطالب فصل های پیشین، به مقایسه و ارزیابی مبانی و شیوه تفسیری دو مفسر پرداخته می شود.

فصل اول:

کلیات